

GORAN STANIĆ

Filološki fakultet u Beogradu

## LINGVISTIKA

I Z M E Ć U  
T E O R I J E I  
P R A K S EDavid Crystal, *Language Death*<sup>1</sup>, Cambridge,  
Cambridge University Press, 2000, X+198

Kada je sredinom prošlog veka u generativnoj lingvistici u žižu interesovanja postavljen idealni govornik u potpuno homogenoj tj. idealizovanoj govornoj zajednici, nije postojala razvijena svest o tome da se mnoge sasvim stvarne, heterogene govorne zajednice temeljito menjaju i da sa tim promenama nestaju i jezici koji se u njima govore. U knjizi *Smrt jezika* istaknuti lingvista Dejvid Kristal skreće pažnju javnosti na radikalni završetak ovog procesa nestanka jezika i pokušava da objasni njegove uzroke, zakonitosti i načine saniranja.

U predgovoru knjizi Kristal odstupa od inače neophodnog i uobičajenog hladnokrvnog tona jednog naučnika i retorički živo i vešto ubeduje čitaoca da je odumiranje jezika veliki gubitak i za nauku i za ljudski rod, tako da je od početka jasno da *Smrt jezika* ne samo da obaveštava i tumači nego i pledira za jedan svestran angažman društva u borbi za jezik. U pet poglavlja koja slede Kristal upečatljivo i kompetentno raspravlja o svim pojedinostima procesa nestajanja jezika, ali ton aktivizma se nikad sasvim ne gubi.

U prvom poglavlju, naslovljenom "Šta je to smrt jezika?", naizgled jednostavan pojam odumiranja jezika se prvo relativizuje kroz problem određivanja ukupnog broja jezika u svetu. Procene se značajno razlikuju i kreću se u rasponu od tri hiljade pa sve do deset hiljada jezika, što je uslovljeno nedostatkom ili nepotpunošću postojećih pregleda i studija, čestom nemogućnošću da se razluče različita imena za isti jezik, pa i usled notornih problema razdvajanja jezika i dijalekta i uplitanja sociopolitičkih faktora.

Stanje u kojem se jedna govorna zajednica nalazi takode je značajno za ocenu opasnosti. Faktori koji se najčešće spominju su broj govornika, stopa rasta govornika koji se služe novim, dominantnim jezikom, njihovo životno doba i stavovi govorne

...

1. Dok je ovaj prikaz bio u pripremi za štampu, objavljen je prevod knjige *Language Death* Dejvida Kristala u ediciji *Biblioteka XX vek*, prevela Aleksandra Bajazetov-Vučen.

zajednice prema starom i novom jeziku. Izloženo je više klasifikacija u kojima se prema stupnju opasnosti koja im pretili jezici razvrstavaju na skali od stabilnih preko ugroženih do nestalih, sa manje ili više prelaznih slučajeva.

Drugo poglavlje Kristal započinje kritikom najčešćih pozitivnih stavova vezanih za smrt jezika. Prvi takav za osnovu ima duboko ukorenjen biblijski mit o Vavilonu i iza kojeg stoji naivno uverenje da jedan jezik kao sredstvo nesmetane komunikacije garantuje razumevanje i dobre namere ljudi. Jasno je da se tako radikalizuje i pitanje slobodnog izbora govornih zajednica jer se na ovakva gledišta redovnije nailazi u izrazito monolingvalnim velikim nacijama. Ponekad iza pozitivnog stava o odumiranju jezika stoji racionalizacija - npr. u tvrdnji da jedan jezik podstiče trgovinu jer se troši manje novca na prevazilaženje prepreka u komunikaciji. Suštinska greška ovog razmišljanja, prema Kristalu, leži u tome da se i sam jezik može posmatrati kao resurs u jednom društvu, koji u privređivanju učestvuje, između ostalog, u nastavi stranih jezika ili kao osnovno sredstvo rada prevodilaca.

Sa željom da uputi širu javnost u vrednosti jezika uopšte, Kristal zatim obrazlaže razloge u korist očuvanja pojedinačnih jezika. Izraženo pojmovima iz ekologije, koje Kristal često koristi, raznolikost jezika i njihov broj ljudskoj vrsti obezbeđuje vitalnost kroz repertoar različitih adaptacionih tehnika: pojedinac se u složenoj mreži savremenog sveta daleko bolje može snaći ukoliko mu na raspolaganju stoji više sredstava za komunikaciju i samoaktualizaciju, što dugoročno gledano vrsti obezbeđuje kontinuitet i očuvanje.

Kao kulturni fenomen, jezik je medijum povezivanja pojedinca i zajednice, u čijem se susretu radaju identitet i tradicija. Samim tim, jezik je i uskladištena istorija zajednice, bilo u pisanom dokumentima ili u živoj i dinamičnoj usmenoj reči. Zato svaki jezik predstavlja neponovljivu sliku sveta koja se neprestano obnavlja i menja u društvenoj praksi. U nadahnutim Kristalovim rečima: "It is a salutary experience, then, to encounter the oratorical range, technical complexity, and communicative power displayed by the master-speakers of indigenous languages." (str.51.)<sup>1</sup>

Poslednji argument u odbrani jezika je vrednost koju imaju u lingvistici. Da bi teorije koje se u lingvistici formulišu bile temeljne i sveobuhvatne, potreban je uvid u što je moguće više jezika jer se samo tako može obezbediti zasnovana interpretacija i generalizacija empirijski prikupljenih podataka. U konstruisanju teorija od jednake su važnosti svi jezici, i Kristal to ilustruje mnoštvom primera iz jezika manjih zajednica koji listom pokazuju vredne a različite puteve konceptualizacije i gramatikalizacije.

U trećem poglavlju, koje se bavi uzrocima odumiranja jezika, Kristal insistira na tome da jezik nikad ne nestaje usled dejstva samo jednog faktora, te da je popularna tvrdnja kako je engleski jezik "lingvistički ubica" u najmanju ruku uprošćavanje mnogo složenijeg procesa. Jezici umiru kada njima više niko ne govori i, što je još važnije, kada se njima niko ne služi u komunikaciji sa drugim. Faktori koji ovo izazivaju često ugrožavaju govornu zajednicu u celini, npr. prirodne katastrofe, poput zemljotresa u Papui Novoj Gvineji, u kojem je stradalo oko 2200 ljudi i sa njima autohtoni jezici kojima su govorili. Bolesti koje se u govornu

1. "Susresti se sa govorničkom širinom, tehničkom složnošću i komunikativnom snagom jezičkih majstora autohtonih jezika je, tako, blagotvorno iskustvo."(prevod G.S.)

zajednicu unose sa strane takode je mogu ugroziti, kao u istorijski dobro poznatom naseljavanju Amerike, kada je starosedelačka populacija svedena na trećinu svog prvobitnog broja.

Jezici umiru i kada se govorna zajednica menja usled pritiska tzv. dominantne kulture u procesu kulturne asimilacije. Kultura koja je ekonomski razvijenija i politički moćnija u poziciji je da utiče na manje kulture i postepeno ih prilagodava sopstvenom modelu. Bilo da se radi o regionalnim kulturnim silama ili o globalizovanom kulturnom modelu, zasnovanom na zapadnoj tradiciji, proces asimilacije je sličan. Prema Kristalu, jezik umire u tri jasno odeljene faze: u prvoj je prisutan snažan pritisak od strane dominantne kulture, u drugoj postepeno jača bilingvizam u manjoj zajednici i menja se odnos prema starom jeziku, da bi u trećoj fazi mlada generacija već prihvatila novi jezik kao svoj i formirala čvrste negativne stavove o potisnutom jeziku. Iako se sve kulture među sobom razlikuju, pa je tako i tok asimilacije specifičan za svaku od njih, Kristal vidi načelnu mogućnost da se asimilacija zaustavi, ali uglavnom u drugoj fazi, kada je poželjno diferencirati novi i stari jezik po funkcijama koje imaju - novi treba da služi u ekonomskom razvoju zajednice, a stari kao sredstvo očuvanja intrakulturne kohezije.

U četvrtom i petom poglavlju Kristal se bavi radom lingvista i ugrožene govorne zajednice u borbi za očuvanje jezika. Uslov za iole uspešan ishod ovakvog poduhvata je temeljno prikupljanje podataka i postavljanje prioriteta. Nužno je proceniti ne samo koje jezike je moguće spasiti već i koje varijetete jednog jezika i sa kojim funkcijama u društvu. Kristal kao lingvista primećuje da u ovom poslu nedostaje dobro razvijen teorijski okvir koji bi usmeravao stručnjake i omogućavao da se priličan broj "studija slučaja" bolje uopšti i tako spreči "ponovno otkrivanje točka".

Kao čovek upućen u realnosti lingvističkog i svakog drugog angažmana, Kristal primećuje da je potreban stalan priliv novca da bi se bilo koji sličan projekat i započeo i u tu svrhu predlaže angažovanje međunarodnih institucija i organizacija, vlada pojedinih država i organa lokalne uprave koji, ukoliko se upoznaju sa problemom i temeljno informišu, mogu da prikupe neophodna sredstva.

Ovakav top-down pristup prirodno se nadopunjava sa radom u samim govornim zajednicama, gde je imperativ uspeha identifikovanje i prevladavanje negativnih stavova o ugroženom jeziku. Kristal daje spisak mera koje te stavove iskorenjuju i usmeravaju zajednicu prema samoaktualizaciji. Koristeći se medijima, jedna zajednica može da uveća sopstveni prestiž u okvirima dominantne kulture, što je i stepenica ka uvećavanju ekonomske i političke snage. Prisustvo ugroženog jezika u obrazovnom sistemu takode može da razvije i unapredi jezik kroz kontakt svih generacija sa različitim kontekstima upotrebe i kroz organizovano učešće u osmišljenim kulturnim aktivnostima. Konačno, bitno je, iako skopčano sa mnogim problemima realizacije, da se razvije pismo za jezike koji ga nemaju i tako dodatno učvrsti identitet jedne kulture. Kristal navodi i ogromne mogućnosti Interneta, gde se jezici i kulture bez razlike mogu reklamirati i predstavljati široj javnosti.

Lingvisti u procesu revitalizacije jezika imaju težak zadatak da verno interpretiraju jednu kulturu, da u nedostatku čvrstog teorijskog aparata detaljno analiziraju jezik ili jezike koji se u toj kulturi govore, ali, kako primećuje Kristal, često su suočeni sa problemima koji nemaju nikakve veze sa uskostručnim poslom.

Pošto moraju da uđu u jednu zajednicu da bi je detaljnije ispitali, lingvisti neizbežno bivaju uvučeni u društveni život i, kada emocionalni pritisak postane prevelik, pred prizorima bede, patnje ili smrti, nemoćni da zaista pomognu, često odustaju od posla u celini.

Važno načelno pitanje koje se postavlja u radu na revitalizaciji jezika je i pravo na mešanje u život jedne zajednice. Odgovarajući na kritike, Kristal tvrdi da jedna zajednica može mnogo koristiti da izvuče od pogleda sa strane, koji, time što joj pruža važne podatke, upravo omogućava izbor zasnovan na relevantnim informacijama.

Razmišljajući o uspešnosti revitalizacije jezika u savremenom svetu, Kristal je, kao i uvek, odgovorni realista. Tek devedesete godine prošlog veka donele su šire interesovanje za problem jezičke smrti i tada su se i pojavile organizacije i institucije čiji je cilj borba za očuvanje i unapređenje ugroženih jezika (npr. Fond za ugrožene jezike, sa sedištem na univerzitetu Jejl u SAD). Iako uspeha nesporno ima, kao na primer u očuvanju velškog jezika u Velikoj Britaniji ili jezika gvarani u Paragvaju, ostaje činjenica da je mnogo jezika već izgubljeno i da će, po nekim procenama, preko 3000 jezika ipak nestati u dvadeset prvom veku. Globalni trendovi se ne mogu zaustaviti ali, kako se do kraja zalaže Kristal, lingvisti i celokupna međunarodna zajednica moraju uložiti krajnji napor da se spase ono što se spasti može i izbegne budućnost sa malim brojem velikih jezika.

Treba pomenuti da je na kraju knjige priložen i vrlo informativan spisak organizacija koje se bave ugroženim jezicima, kao i indeks pomenutih jezika, dijalekata, jezičkih porodica i etničkih grupa, koji je više nego koristan iako je, kao i svaki takav spisak, suštinski interpretativan.

Kristal knjigu završava u istom tonu u kojem je i započinje, pozivajući javnost da usmeri pažnju na uvidanje problema. Bez iluzija o verovatnom ishodu promene jezičke slike sveta, on ostaje ubedeni aktivista, i to je svakako najveći doprinos ove knjige. Na razmeđu lingvističke teorije i društvene prakse, ona podseća da iza svakog kompetentnog aktivizma moraju stajati utemeljene društvene vrednosti.